

دیدگاه مشترکین برق خانگی شهر تهران در مورد فاز اول هدفمندی یارانه‌ها و شروع فاز دوم

اسمعیل ابونوری
استاد دانشگاه سمنان
aabounoori@yahoo.com

حسن لاجوردی
دانشجوی دکتری علوم اقتصادی، دانشگاه سمنان
h_lajevardi@yahoo.com

برق به عنوان یکی از فراگیرترین خدمات دولتی شناخته شده است. در شرایط فعلی صنعت برق بیش از ۲۵ میلیون مشترک برق دارد که سالانه حدود ۸۰۰ هزار مشترک به آن اضافه می‌شود. لذا اعمال سیاست هدفمند کردن یارانه‌ها از جمله برق بر زندگی جمعیت زیادی از مردم کشور تأثیر می‌گذارد. نظر سنجی یکی از روش‌های کسب اطلاع از دیدگاه‌های مختلف مردم در مورد تداوم یا اصلاح سیاست‌ها است. مقاله حاضر با هدف بررسی نگرش مشترکین برق در باره فاز دوم هدفمندی یارانه‌ها در سطح استان تهران بر روی گروه نمونه‌ای با حجم ۶۰۰ نفر از مشترکین خانگی که به شیوه نمونه‌برداری تصادفی انتخاب شده بودند، در دی ماه سال ۱۳۹۱ اجرا گردید. ابزار پژوهش را یک پرسشنامه نگرش سنج با ۳۰ ماده و شش مقوله بر پایه مقیاس لیکرت با درجات ۰ تا ۳ تشکیل داده است و برای تحلیل داده‌ها از روش‌های متداول آماری استفاده شد. نتایج نشان می‌دهد که حدود ۱۶ درصد پاسخگویان با شروع فاز دوم هدفمندی یارانه‌ها موافق و یا کاملاً موافق هستند. همچنین ۱۰ درصد پاسخگویان هدفمندی یارانه‌ها و پرداخت نقدی (شرایط موجود) را نسبت به سایر گزینه‌ها ترجیح می‌دهند.

واژه‌های کلیدی: هدفمندی یارانه، صنعت برق، مشترکین برق خانگی.

۱. مقدمه

امروزه افکار عمومی از عوامل مهم زندگی اجتماعی است، زیرا با دستیابی به افکار عمومی و بررسی ابعاد گوناگون آن است که می‌توان نسبت به بروز حوادثی که احتمال وقوع آنها در آینده می‌رود، آگاهی یافت. اهمیت روز افزون افکار عمومی، برنامه‌ریزان و تصمیم‌گیرندگان را واداشته تا برای جلب همکاری مردم، پیش از پیش به نگرش‌ها، باورها و تمایلات آنها توجه نمایند و به منظور تامین خواست‌ها و نیازهای دسته جمعی، اقدامات متنوع و ضروری را انجام دهند (ستوده، ۱۳۷۶). افکار عمومی از زمان شکل‌گیری حکومت‌ها به شیوه‌های گوناگون مطرح بوده و به ویژه از قرن نوزدهم به بعد توجه زیادی را به خود معطوف کرده است. زیرا هم زیربنای تجاری و هم پایه‌های سیاسی و اجتماعی داشته است. در واقع انتقال قدرت از افراد به ملت‌ها و به گونه کلی منبث شدن قدرت از ملت، توجه به اندیشه‌های مشترک و عموماً پذیرفته شده به وسیله جمع را فراهم ساخت (اسدی، ۱۳۵۹).

معمولاً حکومت‌گران در نظام‌های دموکراسی سعی می‌کنند برای پاسخ‌گویی به آرمان‌های عمومی، شرایط و امکانات مساوی در اختیار مردم قرار دهند و اگرهم ایجاد آن امکان‌پذیر نباشد، شرایط روانی را به گونه‌ای فراهم می‌آورند تا هر فرد متقاعد شود که به وضع شخصی وی نیز اهمیت داده می‌شود و بین او و دیگران تفاوتی وجود ندارد. عدم اعتنا به افکار عمومی موجب بی‌اعتمادی عمومی می‌گردد. به همین دلیل، رهبران و سیاستگذاران همواره باید به آن توجه داشته و در اکثر اقدامات خود، عکس‌العمل‌ها و نگرش‌های احتمالی مردم را موردنظر قرار دهند.

اهمیت روز افزون افکار عمومی در جامعه‌های صنعتی سبب شده است که گروه‌های مختلف اجتماعی، به ویژه گروه‌های رسمی بکوشند با وسایل گوناگون، افکار عمومی را با خود هماهنگ سازند، دلایل توجه به افکار عمومی را می‌توان به شرح زیر بیان کرد (ستوده، ۱۳۷۶).

- توسعه دموکراسی: گسترش و توسعه دموکراسی در جهان و توجه به دخالت افراد در تعیین سرنوشت خود موجب توجه بیشتر به عقاید عمومی شده است. به بیان دیگر، با افزایش افرادی که از حقوق سیاسی بهره‌مند می‌شوند، به تدریج تلاش برای نفوذ در افکار و جلب پشتیبانی آنها اهمیت می‌یابد.

- تسهیلات آموزشی: پیشرفت تمدن، آموزش را در کلیه سطوح، همگانی کرده است. برنامه‌ریزی و سرمایه‌گذاری دولت‌ها در آموزش و پرورش و وجود قوانین مربوط به آموزش اجباری آن، سبب شده است که توده آموزش دیده نفوذ بیشتری در ساختار اجتماعی جامعه اعمال کنند.

- تغییرات ناشی از صنعتی شدن جوامع: دگرگونی‌های اقتصادی، تاثیر عمیقی در افکار عمومی داشته و صنعتی شدن کشورهای در حال رشد سبب گرایش مردم به تولید و مصرف گسترده گردیده است. برای جلوگیری از تورم باید مصرف کاهش یابد. این تغییرات رفتاری زمانی حاصل خواهد شد که ابتدا دگرگونی‌های لازم را در طرز فکر، اعتقادات و معیارهای اجتماعی به وجود آید، از اینرو شناخت افکار و نگرش مردم اهمیت بسزایی در تسریع صنعتی شدن جوامع پیدا می‌کند.
  - پیشبرد توسعه سیاست‌های ملی: قطعاً پیشبرد سیاست‌های ملی بدون جلب همکاری و خواست قشرهای وسیع جامعه میسر نخواهد بود. پشتیبانی افکار عمومی جامعه برای قبول پذیرش هر نوع تغییر و تحول اقتصادی و اجتماعی لازم و ضروری است.
- نظر به بکارگیری سیاست هدفمندی یارانه‌ها طی دو سال اخیر ضرورت کسب اطلاع از افکار عمومی موضوعی حیاتی است.

۲. بیان مسئله

اعطای یارانه در ایران دارای قدمتی نسبتاً طولانی است و ریشه‌های بسیار در تار و پود نظامات اقتصادی، اجتماعی و سیاسی کشور دوانده است. جدای از بحث کارآمدی و یا ناکارآمدی آن، نظام سیاسی و مردم به بودنش عادت کرده‌اند و از نبودنش هراس و دلهره‌ای ناشناخته در ذهن خود ترسیم می‌کنند. این در حالی است که برداشتن گامی رو به جلو و اجرای این سیاست (هدفمندی یارانه‌ها) با بررسی عمیق و ریشه‌یابی دقیق موضوع، ممکن خواهد بود. ضرورت هدفمند کردن یارانه‌ها به دلیل حجم بسیار بالای آن و هم‌چنین توزیع بی‌هدف آن در اقتصاد کشور، از سال‌ها پیش مورد تأیید همگان قرار گرفته است و باید یارانه‌ها به صورت هدفمند توزیع شده تا بیشترین منفعت آن به اقشار تهی دست و بی‌بضاعت کشور اختصاص یابد (دولو، ۱۳۸۲). از اینرو دولت نهم در قالب طرح تحول اقتصادی، لایحه هدفمند کردن یارانه‌ها را تهیه و تقدیم مجلس شورای اسلامی نیز آن را به تصویب رسانده است.

در مقدمه توجیهی لایحه، مأموریت و هدف آن در چهار اصل شامل تحقق عدالت، مدیریت مصرف، تخصیص بهینه منابع و اصلاح ساختار اقتصادی به منظور تحقق اهداف سند چشم‌انداز و اجرای سیاست‌های کلی اصل ۴۴ قانون اساسی تعریف شده است. مأموریت اصلی این لایحه، قیمت‌گذاری در بازار انحصاری، افزایش قیمت حامل‌های انرژی و آب، و واریز منابع حاصله در حسابی به نام صندوق هدفمند کردن یارانه می‌باشد که برداشت از این صندوق و هزینه کردن از آن نیز تنها با نظر هیأت امانت انجام می‌پذیرد (لاجوردی، ۱۳۸۹).

بنابراین استراتژی‌های اقتصادی و اجتماعی هدفمند کردن یارانه شامل اصلاح الگوی مصرف و توزیع متعادل ثروت و ... است، اما دیدگاه و واکنش مردم در تحقق یا عدم تحقق این پیامدها موثر واقع می‌شود. تاکید بر تداوم سیاست هدفمند کردن یارانه‌ها و اجرای فاز دوم آن موجی از بحث‌های اقتصادی در بین نخبگان، صاحب‌نظران و مردم را نسبت به موضوع فوق در سطح جامعه شکل داده است، این امر بیانگر آنست که زندگی مردم از اعمال سیاست فوق متأثر شده است، لذا ضرورت دارد تا دیدگاه مردم که هدف سیاستمداران کسب رفاه آنها است، مورد بررسی قرار گیرد. با توجه به اهمیت برق، این مقاله در پی آن است تا نگرش مشترکین خانگی برق شهر تهران را نسبت به فاز دوم هدفمندی یارانه‌ها مورد بررسی قرار دهد، اهمیت این موضوع از آن جهت است که با شناخت افکار عمومی و تحلیل آن می‌توان اصلاحات لازم را به منظور همگامی قشر بیشتری از مردم به منظور موفقیت این سیاست فراهم نمود. یکی از مهم‌ترین هدف‌های این پژوهش بررسی دیدگاه مشترکین برق خانگی نسبت به فاز دوم هدفمندی یارانه‌ها می‌باشد، سایر هدف‌های پژوهش بصورت زیر است:

- بررسی چالش‌ها و فرصت‌های ایجاد شده برای صنعت برق در هدفمند کردن یارانه برق
- فراهم آوردن زمینه لازم برای درک نارسایی‌ها و نقاط ضعف موجود در هدفمند کردن یارانه‌های برق
- بررسی نگرش مشترکین خانگی نسبت به هدفمند کردن یارانه برق
- فراهم آوردن زمینه لازم برای جلب اعتماد مردم نسبت به صنعت برق و دولتمردان و افزایش همکاری آنان در فرآیند اصلاح یا تداوم هدفمند کردن یارانه‌های برق
- همچنین پرسش‌های پژوهش حاضر که به نوعی به مسئله هدفمند کردن یارانه برق توجه دارد، معطوف به نگرش جامعه در قبال هدفمند کردن یارانه برق، تأثیرات آن بر زندگی روزمره و مشکلات ناشی از هدفمند کردن یارانه برق است، که به شرح ذیل مطرح می‌شوند:
- دیدگاه طبقات مختلف مردم نسبت به شروع فاز دوم هدفمندی یارانه‌ها متفاوت است؟
- آیا دیدگاه مردم نسبت به فاز اول هدفمندی یارانه مثبت است؟
- فرصت‌های ایجاد شده در هدفمند کردن یارانه برق چیست؟
- چالش‌های ایجاد شده در هدفمندی یارانه برق کدام است؟
- معایب حذف یارانه برق چیست؟
- مزایای حذف یارانه برق کدام است؟
- معایب پرداخت نقدی یارانه کدام است؟
- مزایای پرداخت نقدی یارانه چیست؟

۳. پیشینه تحقیق، پیشینه نظری و پیشینه تجربی

علیرغم جستجوهای گوناگون به عمل آمده در سایت‌های اینترنتی و مقالات و منابع فارسی و لاتین در زمینه تحقیق فوق در خارج از کشور مطالب جدیدی که در سال‌های اخیر انجام شده باشد به دست نیامده و بررسی‌های به عمل آمده در داخل کشور در زمینه سوابق تحقیق نشان می‌دهد که بخشی از نظر سنجی‌ها بصورت تلفنی و با اینترنتی انجام گرفته و تنها با ذکر یک سوال دیدگاه پاسخگویان مورد بررسی قرار گرفته است، که امکان استناد به این تحقیقات به دلیل عدم اطلاع از چارچوب تحقیق و نحوه آنالیز داده‌ها و ابزار پژوهش، میسر نمی‌باشد. لذا به تنها به موارد زیر اکتفا می‌شود.

روحی لاریجانی و لاجوردی (۱۳۸۸) در تحقیقی تحت عنوان بررسی چالش‌های فراروی هدفمند نمودن یارانه‌ها در صنعت برق، با طراحی یک پرسشنامه باز، چالش‌ها و فرصت‌های هدفمندی یارانه‌ها را از کارشناسان صنعت برق، سوال و نتایج را جمع‌بندی نموده‌اند. نتایج بدست آمده از این تحقیق به دلیل باز بودن سوالات، گسترده ولی فاقد تجزیه و تحلیل آماری است.

لاجوردی (۱۳۸۹) به بررسی نگرش مشترکین نسبت به پیامدهای اقتصادی و اجتماعی هدفمند کردن یارانه‌های برق در سطح استان تهران پرداخته است. ابزار پژوهش یک پرسشنامه نگرش سنج با شش مقوله بر پایه مقیاس لیکرت با درجات ۰ تا ۳ بود و برای تحلیل داده‌ها از روش‌های متداول آماری استفاده و عوامل تاثیرگذار و پراهمیت هر عامل استخراج شده است.

ابونوری و لاجوردی (۱۳۹۱) به بررسی تغییر دیدگاه مشترکین برق نسبت به پیامدهای اقتصادی و اجتماعی هدفمند کردن یارانه‌های برق در سطح استان تهران پرداخته‌اند. نتایج حاصل از تحقیق نشان می‌دهد که از دیدگاه مشترکین نتایج مثبت اقتصادی حاصل از هدفمندی یارانه‌ها از جمله مصرف بهینه مصرف برق تحقق نیافته است. نتایج بدست آمده نشان می‌دهد که دیدگاه مثبت پاسخگویان در سال ۱۳۹۱ نسبت به مولفه فرصت‌های ایجاد شده در هدفمند کردن یارانه برق کاهش یافته و همچنین دیدگاه پاسخگویان نسبت به مولفه معایب پرداخت نقدی یارانه و مزایای پرداخت نقدی یارانه تغییر نموده است و آزمون‌های آماری نشان می‌دهد این تغییر دیدگاه معنی دار است.

۴. روش پژوهش

جامعه آماری این پژوهش را همه مشترکین خانگی برق منطقه‌ای استان تهران در سال ۱۳۹۱ تشکیل می‌دهد. تعداد کل مشترکین خانگی شهر تهران، بر اساس آخرین اطلاعات منتشر شده شرکت توانیر در سال ۱۳۸۸، برابر ۴۵۷۷۷۴ بوده است، که حدود ۸۳/۴ درصد از کل مشترکین شهر تهران را شامل می‌شود (توانیر، ۱۳۸۹). از این جامعه یک گروه نمونه به حجم ۶۰۰ نفر از طریق روش نمونه‌برداری

تصادفی در سال ۱۳۹۱ انتخاب گردید. پس از جمع‌آوری و بررسی پاسخ‌نامه‌ها مشخص شد، که تعداد ۸۴ پاسخ‌نامه به علت مخدوش بودن و یا ناقص بودن پاسخ‌ها باید کنار گذاشته شود و عملیات آماری تنها بر روی ۵۱۶ پاسخ‌نامه انجام گرفت. بنابراین عملیات آماری بر روی این تعداد نمونه انجام گرفت. ابزار اندازه‌گیری پژوهش حاضر را یک پرسشنامه نگرش سنج تشکیل می‌دهد که برای بررسی نگرش مشترکین خانگی نسبت به آثار اقتصادی و اجتماعی هدفمند کردن یارانه‌های برق توسط پژوهشگران تهیه شده است. چون مقصود از ساخت این پرسشنامه تهیه ابزاری است که بتواند: (۱) عوامل گوناگون واکنش مردم را نسبت به هدفمند کردن یارانه‌های برق اندازه‌گیری کند، (۲) با وضعیت فرهنگی، شغلی و اجتماعی جامعه مورد مطالعه هماهنگ باشد و (۳) وسیله سنجش روا و معتبری را برای پژوهش حاضر و نیز نظرسنجی‌های آینده فراهم آورد، با توجه به مطالعات و زمینه‌یابی‌های پیشین و نیز در نظر گرفتن اصول روان‌سنجی بر پایه نکات زیر تدوین شده است (هومن، ۱۳۸۰).

الف) نمره‌گذاری پرسش‌ها در مقیاس چهار درجه‌ای ۳ تا ۰ صورت گرفت (به ترتیب برای کاملاً موافق، موافق، مخالفم و کاملاً مخالفم).

ب) تعداد پرسش‌ها با توجه به ماهیت پژوهش در شش مقوله (۱) فرصت‌های ایجاد شده در هدفمند کردن یارانه‌های برق، (۲) چالش‌های ایجاد شده در هدفمند کردن یارانه برق، (۳) معایب حذف یارانه برق، (۴) مزایای حذف یارانه برق، (۵) معایب پرداخت نقدی یارانه و (۶) مزایای پرداخت نقدی یارانه برق و با ۳۰ ماده تهیه شد تا علاوه بر بالا بردن میزان اعتبار و روایی، پرسشنامه بتواند عوامل و مؤلفه‌های گوناگون واکنش مردم را به خوبی پوشش دهد. جمع‌آوری اطلاعات در دی ماه ۱۳۹۱ به مدت پانزده روز و توسط پرسشگران انجام گرفته است و افراد پاسخگو به سئوالات پرسشنامه، سرپرستان خانوار بوده‌اند. برای تحلیل داده‌ها و یافتن پاسخ پرسش‌های پژوهش و آزمون فرضیه‌های مرتبط با آنها از روش‌های زیر استفاده شده است:

- مشخصه‌های آماری گروه نمونه و مجموعه پرسش‌ها با استفاده از روش‌های متداول در آمار توصیفی تعیین شده است.
- ضریب اعتبار پرسشنامه از طریق فرمول کلی ضریب آلفای کرونباخ برآورده شده است.
- برای بررسی روایی و تعیین این مطلب که محتوای پرسشنامه از چند عامل اشباع شده از روش تحلیل مؤلفه‌های اصلی استفاده شده است.
- برای بررسی ساختار ساده پرسشنامه، عامل‌های استخراج شده با استفاده از شیوه واریماکس دوران داده شده است.

- برای آزمون معنادار بودن میانگین میزان واکنش مردم نسبت به هدفمند کردن یارانه برق از آزمون t تک متغیری استفاده شده است.
- برای بررسی رابطه متغیرهای کیفی پژوهش (مانند جنسیت، تحصیلات، نوع شغل و...) با واکنش مردم نسبت به هدفمند کردن یارانه برق از آزمون مجذور کای استفاده شده است:

۵. یافته‌های پژوهش

تعداد کل آزمودنی‌ها به تفکیک وضعیت شغل، میزان تحصیلات، درآمد، بعد خانوار، مصرف و هزینه برق ماهانه در جداول (۶) تا (۱) نشان داده شده است.

جدول ۱. توزیع فراوانی وضعیت اشتغال

درصد فراوانی	فراوانی	شغل
۵۴	۲۸۱	کارمند
۸	۴۰	کارگر
۲۱	۱۰۸	آزاد
۸	۴۰	بیکار
۹	۴۷	بازنشسته
۱۰۰	۵۱۶	جمع

مأخذ: نتایج تحقیق.

جدول ۲. توزیع فراوانی تحصیلات

درصد فراوانی	فراوانی	تحصیلات
۶	۳۳	بی‌سواد
۳۹	۲۰۰	زیردیپلم و دیپلم
۵۴	۲۸۱	دانشگاهی
۰	۲	حوزوی
۱۰۰	۵۱۶	جمع

مأخذ: نتایج تحقیق.

جدول ۳. توزیع فراوانی درآمد

درصد فراوانی	فراوانی	درآمد (میلیون ریال)
۱۶	۸۵	کمتر از ۵۰
۵۷	۲۹۴	۱۰ تا ۵۰
۲۷	۱۳۷	بالای ۱۰
۱۰۰	۵۱۶	جمع

مأخذ: نتایج تحقیق.

جدول ۴. توزیع فراوانی برحسب مصرف ماهانه

درصد فراوانی	فراوانی	مصرف ماهانه (کیلووات ساعت)
۲۵	۱۲۸	زیر ۲۰۰
۴۶	۲۳۷	بین ۲۰۰ تا ۴۰۰
۲۲	۱۱۶	بین ۴۰۰ تا ۶۰۰
۷	۳۵	بیشتر از ۶۰۰
۱۰۰	۵۱۶	جمع

مأخذ: نتایج تحقیق.

جدول ۵. توزیع فراوانی بعد خانوار

درصد فراوانی	فراوانی	بعد خانوار (نفر)
۲۶	۱۳۲	دونفر و کمتر
۵۷	۲۹۶	از ۳ تا ۴ نفر
۱۷	۸۸	بیش از ۴ نفر
۱۰۰	۵۱۶	جمع

مأخذ: نتایج تحقیق.

جدول ۶. توزیع فراوانی هزینه برق برحسب دوره

درصد فراوانی	فراوانی	هزینه برق (هزار تومان)
۱۹	۹۸	کمتر از ۱۰
۲۸	۱۴۶	بین ۱۰ تا ۱۵
۲۱	۱۰۹	بین ۱۵ تا ۲۰
۲۲	۱۶۳	بیشتر از ۲۰
۱۰۰	۵۱۶	جمع

مأخذ: نتایج تحقیق.

همانگونه که در جداول (۶) - (۱) نشان داده شده است، بعد خانوار ۸۳ درصد پاسخگویان کمتر از ۴ نفر بوده است. ۵۴ درصد از پاسخگویان دارای تحصیلات دانشگاهی و کارمند می‌باشند. ۵۷ درصد از پاسخگویان درآمد ماهانه‌ای بین ۵۰۰ هزار تا یک میلیون تومان دارند، مصرف ماهانه برق ۴۶ درصد از پاسخگویان بین ۲۰۰ تا ۴۰۰ کیلووات ساعت و هزینه برق ۶۸ درصد از پاسخگویان کمتر از ۲۰ هزار تومان بوده است. نتایج جداول فراوانی سایر سوالات مطرح شده در پرسشنامه در ادامه آورده می‌شود.

جدول ۷. توزیع فراوانی نحوه کسب اطلاعات مردم در مورد هدفمندی یارانه‌ها

نحوه کسب اطلاعات	فراوانی	درصد فراوانی
صدا و سیما	۳۷۳	۷۲
روزنامه‌ها	۷۵	۱۵
سایت‌های اینترنتی	۳۵	۷
اقوام	۳۳	۶
جمع	۵۱۶	۱۰۰

مأخذ: نتایج تحقیق.

۷۲ درصد پاسخگویان از طریق صدا و سیما در مورد هدفمندی یارانه‌ها کسب اطلاع کرده که نشان‌دهنده نقش مهم صدا و سیما در توجیه افکار عمومی برای موفقیت سیاست‌ها می‌باشد.

جدول ۸. توزیع فراوانی میزان افزایش هزینه برق در مقایسه با افزایش هزینه آب، گاز و تلفن

شرح	فراوانی	درصد فراوانی
هزینه برق بیشتر افزایش یافته	۱۶۶	۳۲
هزینه برق کمتر افزایش یافته	۷۲	۱۴
هزینه‌ها به طور مشابه افزایش یافته	۲۷۸	۵۴
جمع	۵۱۶	۱۰۰

مأخذ: نتایج تحقیق.

۳۲ درصد پاسخگویان میزان افزایش هزینه برق در مقایسه با افزایش هزینه آب، گاز و تلفن بیشتر، ۱۴ درصد کمتر و ۵۴ درصد افزایش مشابه هزینه‌ها را اذعان نموده‌اند.

جدول ۹. توزیع فراوانی نظر کلی مردم در مورد هدفمندی یارانه‌ها

گزینه	فراوانی	درصد فراوانی
کاملاً مخالف	۱۹۷	۳۸
نسبتاً مخالف	۱۷۶	۳۴
موافق	۹۸	۱۹
کاملاً موافق	۴۵	۹
جمع	۵۱۶	۱۰۰

مأخذ: نتایج تحقیق.

بیش از ۷۲ درصد پاسخگویان با هدفمندی یارانه‌ها مخالف یا کاملاً مخالف بوده، ۱۹ درصد موافق و ۹ درصد با آن کاملاً موافقتند.

جدول ۱۰. توزیع فراوانی نظر کلی مردم در مورد شروع فاز دوم هدفمندی یارانه‌ها

گزینه	فراوانی	درصد فراوانی
کاملاً مخالف	۳۰۸	۶۰
نسبتاً مخالف	۱۲۳	۲۴
موافق	۵۹	۱۱
کاملاً موافق	۲۶	۵
جمع	۵۱۶	۱۰۰

مأخذ: نتایج تحقیق.

بیش از ۸۴ درصد پاسخگویان با شروع فاز دوم هدفمندی یارانه‌ها مخالف یا کاملاً مخالف بوده، ۱۱ درصد موافق و ۵ درصد با آن کاملاً موافقتند.

جدول ۱۱. جدول فراوانی انتخاب سه گزینه

گزینه	فراوانی	درصد فراوانی
شرایط فعلی یارانه‌ها را نسبت به گذشته ترجیح می‌دهم	۵۴	۱۰
دوست دارم قیمت‌ها مثل گذشته باشد و یارانه نگیرم	۴۳۰	۸۳
دوست دارم به ازای افزایش قیمت‌ها یارانه‌ها نیز افزایش یابد	۳۲	۶
جمع	۵۱۶	۱۰۰

مأخذ: نتایج تحقیق.

۱۰ درصد پاسخگویان شرایط فعلی یارانه‌ها را نسبت به گذشته ترجیح داده، ۸۳ درصد دوست دارند، قیمت‌ها مثل گذشته باشد و یارانه نگیرند و ۶ درصد افزایش قیمت‌ها به شرط افزایش یارانه را ترجیح داده‌اند.

برای بررسی روایی ابزار پژوهش و تعیین ساختار پرسشنامه از روش تحلیل عاملی استفاده شده که نتایج در ادامه مورد بحث قرار می‌گیرد. قبل از اجرای تحلیل عاملی مفروضات زیر بایستی رعایت شود (هومن، ۱۳۸۱).

- مقدار دترمینان ماتریس صفر نباشد.
- شاخص^۱ KMO ترجیحا بالاتر از ۰/۷ باشد.
- نتیجه آزمون کویت بارتلت^۲ از لحاظ آماری معنادار باشد.
- بار عاملی هر سوال در ماتریس عاملی و ماتریس دوران یافته دست کم ۰/۳ باشد.
- هر یک از عوامل می‌بایست حداقل متعلق به سه سوال باشد.
- عامل‌ها از اعتبار کافی برخوردار باشند.

نتایج محاسبات نشان داد که مقدار ضریب KMO برابر با ۰/۸۵۵ است که نشان‌دهنده کفایت داده‌ها برای این تحلیل است و مقدار احتمال آزمون کروییت بارتلت برای مناسب بودن تحلیل عاملی (کروییت) برابر با صفر است، بنابراین بر اساس هر دو ملاک اجرای تحلیل عاملی برای این داده‌ها مناسب است.

بر پایه نتایج حاصل از تحلیل عاملی، از مجموعه ۳۰ پرسش، تعداد ۷ عامل استخراج شد. این عوامل در حدود ۶۰ درصد کل واریانس بین متغیرها را توجیه می‌کند. نتایج جدول ۱۲ نشان می‌دهد که، عامل یکم شامل سوالات مربوط به فرصت‌های ایجاد شده در هدفمند کردن یارانه‌ها، بارزش ویژه ۵/۴ حدود ۱۹/۴ درصد واریانس کل، عامل دوم شامل سوالات مربوط به مزایای حذف یارانه برق، با ارزش ویژه ۴/۴ حدود ۱۴/۴ درصد واریانس کل متغیرها را توجیه می‌کند. عامل سوم شامل سوالات مربوط به مزایای پرداخت نقدی یارانه ۸/۲ درصد واریانس کل، عامل چهارم شامل سوالات مربوط به معایب حذف یارانه برق، ۵/۸ درصد واریانس کل متغیرها را توجیه می‌کند. عامل پنجم شامل سوالات مربوط به چالش‌های ایجاد شده در هدفمند کردن یارانه‌ها، ۴/۷ درصد واریانس کل، عامل ششم شامل سوالات مربوط به معایب پرداخت نقدی یارانه، ۴/۳ درصد واریانس کل متغیرها را توجیه می‌کند. عامل هفتم نیز شامل سوالات مربوط به معایب پرداخت نقدی یارانه است، این عامل ۳/۵ درصد واریانس کل

1. Kaiser-Meyers-Olkin
2. Bartlett test of Puerility

متغیرها را توجیه می‌کند. که چون عامل جدیدی است و با توجه به نوع سوالات، آن را عامل مشکلات اجرایی پرداخت نقدی یارانه نامگذاری می‌نماییم.

جدول ۱۲. ارزش ویژه، درصد تبیین واریانس و درصد تراکمی عوامل پرسشنامه پژوهش

عامل	ارزش ویژه	درصد واریانس	درصد تراکمی
۱	۵/۸	۱۹/۴	۱۹/۴
۲	۴/۴	۱۴/۶	۳۴
۳	۲/۵	۸/۲	۴۲/۲
۴	۱/۷	۵/۸	۴۸
۵	۱/۴	۴/۷	۵۲/۷
۶	۱/۳	۴/۳	۵۷
۷	۱/۱	۳/۵	

مأخذ: نتایج تحقیق.

برای بدست آوردن ساختاری با معنا از بارهای عاملی، عامل‌های استخراج شده بر پایه روش‌های متداول و کاربرد چرخش واریماکس به محورهای جدید انتقال داده شد و حاصل در جدول (۱۳) نمایش داده شده است.

جدول ۱۳. ماتریس ساختار عامل های هفتگانه مواد پرسشنامه

عامل	شماره سوال	شرح سوال	بارهای عاملی ۱	بارهای عاملی ۲	بارهای عاملی ۳	بارهای عاملی ۴	بارهای عاملی ۵	بارهای عاملی ۶	بارهای عاملی ۷
فرصت های ایجاد شده در هدفمند کردن یارانه ها	B1	بهبود نحوه مصرف برق	۰/۷۴						
	B4	افزایش بهره‌وری	۰/۷۴						
	B2	شفافیت هزینه و بهای تمام شده برق	۰/۷۲						
	B3	ایجاد نقدینگی لازم برای سرمایه گذاری در تأسیسات تولید، انتقال و توزیع	۰/۷۰						
	B5	کاهش مصرف و تلفات	۰/۶۴						
مزایای حذف یارانه برق	E5	بهبود خدمات رسانی در برق		۰/۸۲					
	E4	افزایش عرضه برق		۰/۸۰					
	E3	کاهش خاموشی ها و ارائه برق مطمئن		۰/۷۴					
مزایای پرداخت نقدی یارانه	E2	استفاده از فناوری های جدید در تولید برق		۰/۷۱					
	E1	بهینه سازی مصرف سوخت		۰/۶۳					
مزایای پرداخت نقدی یارانه	G4	کمک به توزیع درآمد در جامعه			۰/۷۸				
	G5	افزایش اعتماد مردم به دولت			۰/۷۲				
	G1	سهیم شدن فقرا از یارانه			۰/۶۱				
	G2	افزایش حق انتخاب بین کالاها بر اساس مطلوبیت نیاز			۰/۶۱				
	G3	جلوگیری از			۰/۵۱				

عامل	شماره سوال	شرح سوال	بارهای عاملی ۱	بارهای عاملی ۲	بارهای عاملی ۳	بارهای عاملی ۴	بارهای عاملی ۵	بارهای عاملی ۶	بارهای عاملی ۷
		اتلاف منابع							
	D2	ایجاد مشکلات برای تولیدکنندگان				۰/۸۱			
	D4	کالاهای انرژی بر دستکاری لوازم اندازه‌گیری				۰/۷۷			
معایب حذف یارانه برق	D3	افزایش هزینه‌های تولید و قیمت تمام شده افزایش				۰/۷۶			
	D1	انشعاب‌های غیرمجاز				۰/۷۵			
	C3	پرداخت بها برق با تأخیر زمانی				۰/۸۰			
چالش‌های ایجاد شده در هدفمند کردن یارانه‌ها	C2	افزایش بدهی مشترکین				۰/۷۹			
	C4	افزایش تلفات برق				۰/۶۹			
	C1	افزایش استفاده غیر مجاز از برق				۰/۵۶			
	F2	افزایش مصرف					۰/۷۸		
	F4	افزایش هزینه‌های غیر ضروری					۰/۷۴		
معایب پرداخت نقدی یارانه	F5	افزایش سطح توقعات مردم					۰/۵۷		
	F1	افزایش نقدینگی و تورم					۰/۵۶		
مشکلات اجرایی پرداخت نقدی یارانه	F7	تقویت دخالت دولت در اقتصاد					۰/۷۸		
	F6	افزایش هزینه‌های اجرایی دولت					۰/۵۹		
	F3	افزایش انتقادات مردم					۰/۴۲		

مأخذ: نتایج تحقیق.

جهت آزمون فرضیه‌ها و اولویت‌بندی متغیرها، ابتدا اولویت آنها از دیدگاه پاسخگویان نمونه ارائه، سپس جهت بررسی اینکه این تفاوت ناشی از خطای نمونه‌گیری است یا این تفاوت را می‌توان به کل جامعه آماری تعمیم داد از آزمون پارامتری t استفاده گردیده است. شواهد تجربی تأیید می‌کند که طرز عمل درباره متغیرهای ترتیبی، در صورتیکه طبقه‌ها فاصله داشته باشند، می‌توان مانند مقیاس‌های فاصله‌ای باشد. بنابراین تجزیه و تحلیل آمار پارامتری از قبیل آزمون t برای متغیرهای ترتیبی توجیه دارد. مشخصه آماری t بیانگر تفاوت یک میانگین نمونه مشاهده شده از مقدار مورد انتظار برحسب واحد انحراف استاندارد است (هومن، ۱۳۸۱). در این آزمون در صورتی که میانگین پاسخ بیش از حد متوسط $1/5$ (فرض H_1) باشد، آن متغیر به عنوان متغیر موثر در نظر گرفته می‌شود. لذا برای آزمون معنی‌دار بودن میانگین پاسخ از این آزمون استفاده شده است. استنباط در مورد آزمون فرض‌ها براساس سطح معنادار حاصل از آزمون است، بدین‌گونه که هرگاه مقدار سطح معنی‌دار کمتر از $0/05$ باشد فرض H_0 در سطح اطمینان ۹۵ درصد رد می‌شود و در غیر اینصورت دلیلی بر رد فرض H_0 نیست. فرض صفر و فرض مقابل و ناحیه بحرانی در جدول ۱۴ آورده شده است. در جدول ۱۵ آزمون t برای تک تک سوالات محاسبه شده است.

جدول ۱۴. ناحیه بحرانی برای ۹۵ درصد اطمینان در آزمون مقابله میانگین در حالت‌های مختلف فرض مقابل			
فرض مقابل (H_1)	$H_1 : \mu < 1.5$	$H_1 : \mu \neq 1.5$	$H_1 : \mu > 1.5$
ناحیه رد فرض صفر	مقادیر آماره کمتر از ۰/۶۴	مقادیر آماره خارج از فاصله (۱/۹۶) و (-۱/۹۶)	مقادیر آماره بیشتر از ۱/۶۴

مأخذ: نتایج تحقیق.

جدول ۱۵. آزمون t برای سوالات پرسشنامه

عامل	سوالات	تعداد	میانگین	انحراف معیار	مقدار t	نتیجه آزمون
	بهبود نحوه مصرف برق	۵۱۳	۱/۹۶	۰/۹۷	۱۰/۸۲	رد
	شفافیت هزینه و بهای تمام شده برق	۵۱۵	۱/۶	۰/۸۶	۲/۷۰	رد
فرصت‌های ایجاد شده در هدفمند کردن یارانه‌ها	ایجاد نقدینگی لازم برای سرمایه‌گذاری در تأسیسات تولید، انتقال و توزیع	۵۱۲	۱/۴۷	۰/۹۵	-۰/۶۵	عدم رد
	افزایش بهره‌وری	۵۱۴	۱/۴۶	۰/۹۴	-۰/۸۹	عدم رد
	کاهش مصرف و تلفات	۵۱۵	۱/۷۷	۰/۹۴	۶/۵۸	رد
	افزایش استفاده غیر مجاز از برق	۵۱۵	۱/۷۲	۱/۰۱	۵/۰۴	رد
چالش‌های ایجاد شده در هدفمند کردن یارانه‌ها	افزایش بدهی مشترکین	۵۱۵	۱/۹۰	۰/۹۱	۱۰/۰۹	رد
	پرداخت بهاء برق با تأخیر زمانی	۵۱۵	۱/۸۵	۰/۹۲	۶۸/۸	رد
	افزایش تلفات برق	۵۱۴	۱/۳۸	۱/۰۱	-۲/۷۰	عدم رد
	افزایش انشعاب‌های غیر مجاز	۵۱۴	۱/۸۱	۰/۹۷	۷/۱۶	رد
	ایجاد مشکلات برای تولیدکنندگان کالاهای انرژی‌بر	۵۱۵	۱/۸۷	۰/۹۳	۸/۹۵	رد
معایب حذف یارانه برق	افزایش هزینه‌های تولید و قیمت تمام شده	۵۱۴	۱/۹۲	۰/۹۵	۱۰/۰۲	رد
	دستکاری لوازم اندازه‌گیری	۵۱۴	۱/۷۵	۰/۹۹	۵/۶۵	رد
	بهینه‌سازی مصرف سوخت	۵۱۶	۱/۸۳	۰/۹۹	۷/۶۳	رد
	استفاده از فناوری‌های جدید در تولید برق	۵۱۶	۱/۸۰	۰/۹۳	۷/۳۳	رد
مزایای حذف یارانه برق	کاهش خاموشی‌ها و ارائه برق مطمئن	۵۱۶	۱/۷۱	۰/۹۸	۴/۸۴	رد
	افزایش عرضه برق	۵۱۵	۱/۵۹	۰/۹۵	۲/۱۶	رد
	بهبود خدمات رسانی در برق	۵۱۶	۱/۴۷	۱/۰۵	-۰/۷۶	عدم رد
	افزایش نقدینگی و تورم	۵۱۵	۲/۳۰	۰/۹۸	۱۸/۵۷	رد
	افزایش مصرف	۵۱۴	۱/۴۲	۱/۰۲	-۱/۷۸	عدم رد
	افزایش انتقادات مردم	۵۱۴	۲/۱۴	۰/۸۴	۱۷/۳۳	رد
معایب پرداخت نقدی یارانه	افزایش هزینه‌های غیر ضروری	۵۱۴	۱/۵۸	۱/۰۱	۱/۷۵	عدم رد
	افزایش سطح توقعات مردم	۵۱۳	۱/۶۶	۱/۰۲	۳/۴۷	رد
	افزایش هزینه‌های اجرایی دولت	۵۱۳	۱/۷۴	۱/۰۳	۵/۲۷	رد
	تقویت دخالت دولت در اقتصاد	۵۱۳	۱/۸۶	۱/۰۶	۷/۷۹	رد
	سهیم شدن فقرا از یارانه	۵۱۴	۱/۹۴	۱/۰۸	۹/۲۷	رد
	افزایش حق انتخاب بین کالاها بر اساس مطلوبیت نیاز	۵۱۴	۱/۵۲	۰/۹۶	۰/۳۷	عدم رد
مزایای پرداخت نقدی یارانه	جلوگیری از اتلاف منابع	۵۱۴	۱/۶۱	۰/۹۶	۲/۶۱	رد
	کمک به توزیع درآمد در جامعه	۵۱۴	۱/۳۲	۱/۰۱	-۴/۰۶	رد
	افزایش اعتماد مردم به دولت	۵۱۵	۰/۹۵	۰/۹۷	۱۲/۹۸	رد

مأخذ: نتایج تحقیق.

خلاصه نتایج موافقت بیشتر پاسخگویان با مولفه های هر عامل در جدول (۱۶) آورده شده است.

جدول ۱۶. عوامل هر مؤلفه از دیدگاه پاسخگویان که با آن موافقت بیشتری دارند

مؤلفه	عامل ها	مولفه ها
۱	فرصتهای ایجاد شده در هدفمند کردن یارانه برق	- بهبود نحوه مصرف برق - شفافیت هزینه و بهای تمام شده برق - کاهش مصرف و تلفات
۲	چالش های ایجاد شده در هدفمند کردن یارانه برق	- استفاده غیرمجاز از برق - افزایش بدهی مشترکین - پرداخت بهای برق با تاخیر زمانی - افزایش انشعاب های غیرمجاز
۳	معایب حذف یارانه برق	- ایجاد مشکلات برای تولید کنندگان کالاهای انرژی بر - افزایش هزینه های تولید و قیمت تمام شده - دستکاری لوازم اندازه گیری - بهینه سازی مصرف سوخت استفاده از فن آوری های جدید در تولید برق
۴	مزایای حذف یارانه برق	- کاهش خاموشی ها و ارائه برق مطمئن - افزایش عرضه برق - افزایش نقدینگی و تورم - افزایش هزینه های غیر ضروری
۵	معایب پرداخت نقدی یارانه	- افزایش انتقادات مردم - افزایش سطح توقعات مردم - افزایش هزینه های اجرایی دولت - تقویت دخالت دولت در اقتصاد
۶	مزایای پرداخت نقدی یارانه	- سهم شدن فقرا از یارانه - جلوگیری از اتلاف منابع

مأخذ: نتایج تحقیق.

۷. بررسی ارتباط درآمد پاسخگویان و شروع فاز دوم یارانه‌ها با انتخاب یکی از گزینه‌ها

باتوجه به جدول (۱۱) فراوانی نشان دادیم که ۸۳ درصد از پاسخگویان با گزینه بازگشت به حالت قبل از هدفمندی موافقتند. آزمون کای - دو نشان می‌دهد، که بین درآمدافراد پاسخگو و انتخاب یکی از سه گزینه رابطه وجود دارد. افراد با درآمد کمتر از ۵۰۰ هزار تومان نسبت به دو گروه درآمدی دیگر بیشتر با گزینه شرایط فعلی موافقت‌ترند، در مقابل افراد با درآمد بیش از ۵۰۰ هزار تومان، نسبت به افراد با درآمد کمتر از ۵۰۰ هزار تومان، گزینه بازگشت به دوره قبل از هدفمندی را ترجیح می‌دهند. همچنین بین انتخاب سه گزینه و دیدگاه پاسخگویان نسبت به اجرای فاز دوم یارانه‌ها ارتباط وجود دارد. کسانی که شرایط فعلی یارانه‌ها را به گذشته ترجیح می‌دهند، بیش از سایر افراد با اجرای فاز دوم یارانه‌ها موافقت‌ترند. بین شغل، تحصیلات، بعد خانوار، مصرف برق و نظر کلی مردم در مورد شروع فاز دوم هدفمندی یارانه‌ها ارتباطی وجود ندارد.

۸. نتیجه‌گیری

بدون تردید توسعه پایدار سیاسی، اقتصادی و اجتماعی در گرو توجه به بنیان‌های انسانی است. بنیان‌هایی که در صورت نپرداختن به آن هزینه‌های گزافی را بر توسعه و ثبات اقتصادی و سیاسی و اجتماعی وارد می‌آورد، که به دشواری قابل جبران است. اعمال هر نوع سیاستی از جمله هدفمندی یارانه‌ها، بازخورد و واکنشی را در افراد جامعه به وجود می‌آورد که بی‌تردید فرآیند تحول و ثبات آینده را تحت تاثیر قرار می‌دهد. از اینرو اطلاع از افکار عمومی و نظرات مردم می‌تواند در بکارگیری سیاست‌های موثر و یا اصلاح آنها برای دولت‌مردان حائز اهمیت باشد. این تحقیق با هدف اطلاع از دیدگاه‌های مردم در مورد سیاست هدفمندی یارانه‌ها انجام گرفت.

از اینرو، بر پایه یک طرح نمونه برداری تصادفی، تعداد ۶۰۰ نفر از ساکنان شهر تهران برای پژوهش انتخاب شدند. ابزار پژوهش را یک پرسشنامه نگرش سنج با شش مقوله تشکیل می‌دهد و بر پایه مقیاس لیکرت نمره‌گذاری شده است. اجرای پرسشنامه و گردآوری داده‌ها با کمک دانشجویان درس آمار و اقتصادسنجی دانشکده اقتصاد و مدیریت دانشگاه آزاد اسلامی طی روز ۱۵ دیردی‌ماه سال ۱۳۹۱ انجام گرفت. به منظور بررسی دو مولفه اصلی هر پژوهش یعنی اعتبار و روایی ابزار و اطمینان یافتن نسبت به درستی و تعمیم پذیر بودن نتایج، نخست اعتبار ابزار از طریق فرمول کلی آلفای کرونباخ برآورد گردید. برای بررسی روایی پرسشنامه از روش تحلیل مولفه‌های اصلی، چرخش واریماکس و نامگذاری عامل‌های استخراج شده نیز استفاده شد. توجه به عوامل بالا نشان می‌دهد که پرسشنامه پژوهش به گونه کلی موضوع مورد بررسی را پوشش می‌دهد، از این‌رو می‌توان به نتایج حاصل از

اجرای آن و تعیین میزان و نوع نگرش اطمینان کافی داشت. برای تحلیل مواد پرسشنامه پژوهش از آزمون t تک نمونه‌ای استفاده شده است.

علاوه بر این، هر یک از سوالات پرسشنامه به طور انفرادی تحلیل و مقادیر فراوانی هر یک از آنها ارائه شد که نتایج حاصل از آن می‌تواند مسئولان و دست‌اندرکاران صنعت برق و کشور را در برنامه‌ریزی، سیاستگذاری دقیق‌تر راهنمایی نماید. از جمله دیدگاه ۷۲ درصد پاسخگویان که با هدفمندی یارانه‌ها مخالف و یا کاملاً مخالف هستند، این نسبت در مورد شروع فاز دوم هدفمندی یارانه به ۸۴ درصد افزایش می‌یابد یا ۸۳ درصد پاسخگویان دوست دارند قیمت‌ها مثل گذشته باشد و یارانه نگیرند. از سوی دیگر افراد با درآمد زیر ۵۰۰ هزار تومان بیشتر شرایط فعلی (دریافت نقدی یارانه‌ها) را ترجیح می‌دهند. همچنین با توجه به اخذ اطلاعات هدفمندی ۷۲ درصد از پاسخگویان از کانال صدا و سیما، نقش این رسانه در توجیه سیاست‌ها می‌تواند کار ساز باشد.

چون مطالعه حاضر با روش پژوهش زمینه‌یاب و به گونه نظرسنجی اجرا شده و این گونه مطالعات تحت تأثیر ویژگی‌های فرهنگی و اجتماعی آزمودنی‌ها و پاسخ‌دهندگان است، بدیهی است که یافته‌ها با توجه به امکانات اجتماعی و اقتصادی و حتی سیاسی در نقاط مختلف با یکدیگر همخوانی چندانی نداشته باشد.

در پایان می‌توان گفت که نتایج پژوهش حاضر با توجه به میزان روایی و اعتبار ابزار آن و نیز محدوده اجرای آن می‌تواند برای برنامه‌ریزان و دست‌اندرکاران صنعت برق و حتی سایر نهادهای وابسته به آن بسیار کارآمد و در تعیین سیاست‌ها و اولویت‌های تصمیم‌گیری و اجرایی راه‌گشا باشد. علاوه بر این، از این ابزار ساخته شده در پژوهش حاضر می‌توان برای بررسی نگرش سایر مشترکین در سایر استان‌های کشور نیز استفاده و نتایج معتبری به دست آورد.

منابع

- ابونوری، ا. و لاجوردی، ح (۱۳۹۱)، "بررسی تغییر دیدگاه مشترکین خانگی شهر تهران نسبت به پیامدهای اقتصادی و اجتماعی هدفمند کردن یارانه‌های برق"، تهران: بیست و هفتمین کنفرانس بین‌المللی برق.
- اسدی، ع (۱۳۵۹)، "افکار عمومی چیست"، نامه پژوهشکده، پژوهشکده علوم ارتباطی و توسعه ایران، شماره‌های اول و دوم، سال چهارم.
- توانیر (۱۳۸۹)، آمارنامه تفصیلی صنعت برق.

- دولو، گک (۱۳۸۲)، *اثرات اقتصادی و اجتماعی حذف یارانه انرژی الکتریسیته در ایران*، مرکز توسعه فناوری نیرو (متن)، بخش مطالعات اقتصادی و اجتماعی.
- روحی لاریجانی، س و لاجوردی، ح (۱۳۸۸)، "بررسی چالش‌های فراروی هدفمند نمودن یارانه‌ها در صنعت برق"، مرکز توسعه فناوری نیرو (متن)، بخش مطالعات اقتصادی و اجتماعی.
- ستوده، ه (۱۳۷۶)، *درآمدی بر روانشناسی اجتماعی*، تهران: نشر آوای نور.
- لاجوردی، ح (۱۳۸۲)، "بررسی واکنش‌های اجتماعی نسبت به خاموشی برق در شرکت برق منطقه‌ای زنجان"، تهران: هجدهمین کنفرانس بین‌المللی برق.
- لاجوردی، ح (۱۳۸۹)، "بررسی نگرش مشترکین خانگی شهر تهران نسبت به پیامدهای اقتصادی و اجتماعی هدفمند کردن یارانه‌های برق"، *نشریه انرژی ایران*، دوره ۱۳، شماره ۳.
- هومن، ح (۱۳۸۰)، *اندازه‌گیری روانی- تربیتی فن تهیه تست*، تهران: نشر پارسا.
- هومن، ح (۱۳۸۱)، "تهیه و استاندارد ساختن مقیاس سنجش رضایت شغلی"، مرکز آموزش مدیریت دولتی.